

УДК 342

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КРАЇНАХ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Мананкова І.В., Товстопят Г.В.

Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В статті досліджено сутність поняття правового статусу людини та громадянина та його складові. Обґрунтовано необхідність дослідження правового статусу в арабських країнах для українських громадян. Надано загальну характеристику правового статусу людини і громадянина в країнах мусульманського права, посилаючись на основні права, свободи та обов'язки закріплені в міжнародних правових актах і конвенціях про права людини. Вказано основні принципи, на яких тримається ісламська концепція прав людини. Також окрему увагу приділено правовому статусу жінки.

Ключові слова: іслам, мусульманське право, шаріат, правовий статус, Коран.

Постановка проблеми. Правовий статус людини і громадянина – складна юридична категорія, яка охоплює багато складових. До правового статусу входять основні права, свободи, законні інтереси людини і громадянина, а також обов'язки цих осіб, їх правосуб'єктність, гарантії прав і свобод, а також правові принципи та питання громадянства. Правовий статус поширюється на всіх осіб: громадян, іноземців та осіб без громадянства. Він характеризує ступінь і характер взаємодії особи і держави, та обумовлює суспільні відносини, які виникають в державі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового статусу людини в ісламі привертає увагу багатьох дослідників. Зокрема, в роботі використані напрацювання таких вчених як Сюкіяйнен Л.Р., Левчук М.В., Чепульченко Т.О., Не зважаючи на велику кількість наукових праць з цієї теми, усе ж ця тема є завжди актуальною. Більш того, за останні десятиліття іслам став потужним фактором міжнародного суспільного і політичного життя, особливо в Європі. Так як Україна взяла курс на європейську інтеграцію, не виключено, що вона може стати ще одним притулком для представників мусульманських країн, які принесуть з собою свої звичаї, культуру та в цілому інше розуміння нормального стану суспільних відносин...

Мета статті. Наразі правовий статус людини і громадянина в мусульманських державах викликає інтерес у зв'язку зі збільшенням кількості українців, які відвідують ці країни. Більшість громадян України прибувають у мусульманські країни як туристи, деякі відвідують зазначені країни з метою створення власного бізнесу або щоб знайти інший заробіток, працюючи здебільшого в готелях і на будівництві. Крім того, все частіше трапляються випадки, коли українки виходить за мусульман і залишають терени Батьківщини в пошуках кращого життя. Більшість з перелічених категорій осіб не мають чіткого уявлення про свої права та обов'язки в цих країнах. В зв'язку з цим, правовий статус людини і громадянина в цих країнах потребує дослідження.

Виклад основного матеріалу. Необхідно розпочати з того, що вся правова система в ісламських країнах ґрунтується на релігії і має назву «шаріат» – мусульманська система права.

Шаріат – це звід Божественних заповідей і заборон, Божественний Закон, практичні релігійні приписи мусульман та іслам в цілому. В перекладі з арабської мови «шаріат» означає «чиста, протоптана доріжка до води». Як вода необхідна людині для життя, так і закони шаріату важливі для його розуму та душі [2].

Для мусульман суспільне життя нерозривно пов'язане з релігійним вченням. Особливістю шаріату є його непорушність та стабільність. Правила, встановлені верховним Богом Аллахом, можуть бути змінені тільки ним. Основними джерелами мусульманського права є Коран – збірник релігійних заповідей різноманітного характеру, та Сунна – збірник повістей про життя Пророка Мухаммеда. Всі існуючі правила поведінки в мусульманських країнах ґрунтуються на цих двох джерелах. Таким чином, шаріат по своїй суті є аналогом конституції. Серед правил, сформульованих в цих джерелах, виділяють постулати, які регулюють поведінку людини – так звані практичні правила. Їх дослідженням займається спеціальна наука – фікх.

Наразі імплементація норм мусульманського права в різних державах здійснюється по-різному. Це пов'язано з проникненням європейської світської культури та схильністю до неї частини населення. На думку дослідника Л.Р. Сюкіяйнена, вихідною основою ісламської концепції прав людини є твердження про те, що саме Аллах – Уособлена Абсолютна Істина – є єдиним правителем мусульман. Із огляду на це, служіння Йому для Його задоволення є основною метою життя для будь-якого правдивого мусульманина. Із цього слідує постулат про пріоритетність обов'язків перед Аллахом над правами в цілому, оскільки саме виконання встановлених Ним обов'язків може забезпечити задоволеність Аллаха. Для правдивого мусульманина права у класично-західному розумінні не мають такого великого значення, тому їм приділяється менше уваги, ніж обов'язкам [3]. Саме тому у свій час радянський вчений А.Л. Могилевський писав, що «догмати віри не надають прав мусульманину, у нього є лише обов'язки перед Всевишнім» [4, с. 142–143].

Правовому статусу особи в Корані присвячено 70 віршів. У 74-му вірші сури Корану, говорить, що мусульманин має право вимагати від

держави поваги до своїх основних прав. Одночасно вважається, що права і свободи, які зафіксовані в сучасних конституціях мусульманських держав, перебувають у повній відповідності з мусульманськими принципами і повинні дотримуватися державою. Ці права, однак, не розглядаються як абсолютні. Держава зобов'язана при їх реалізації виходити передусім із загальних інтересів віруючих. Вирішальним для усього ісламського світу стало опублікування Ісламською радою 19 вересня 1981 р. в Парижі Загальної ісламської декларації прав людини. Ця декларація була прийнята на міжнародній конференції, присвяченій пророку Мухаммеду, яка відбулася в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 р [5].

В ісламській декларації відображаються основні права людини, які вважаються приписаними ісламом:

1. Право на життя: «ніхто не може бути позбавлений життя, окрім як веління закону»;

2. Право на свободу: «будь-який народ має право на самовизначення»;

3. Право на справедливість, яка пов'язана з законністю, а остання, в свою чергу, з волею Аллаха;

Найбільш повне розкриття принцип «ісламської соціальної справедливості» отримав в конституції Йеменської Арабської Республіки, яка проіснувала з 1962 по 1990 роки. В ній говориться, що «життя, здоров'я, майно, гідність й честь недоторкані». Крім того, передбачається, що «жінки, діти, люди похилого віку, хворі, поранені і полонені недоторканні, шариат гарантує способи захисту їх інтересів». Нарешті, конституція говорить, що «голодний, позбавлений одягу, поранений і хворий мають право на турботу з боку держави відповідно до мусульманського права» [6].

4. Право на рівність – рівний захист перед законом будь-якого мусульманина, захист від дискримінації;

5. Право на справедливий судовий процес;

6. Право на захист від протиправних посягань влади – є унікальним правом по своїй суті;

7. Право на захист честі та гідності: «якщо мусульманин публічно образить іншу особу, сам він в очах інших людей залишиться без довіри»;

8. Право притулку;

9. Право на участь в справах суспільства;

10. Право на свободу віросповідання.

Проте конституції окремих країн фіксують норми, які обмежують свободу захищати релігію», взагалі не згадуючи про свободу совісті і не встановлюючи заборони на дискримінацію громадян за релігійною ознакою. Інакше кажучи, в цій країні навіть формально не існує свободи совісті, замість якої конституція передбачає совісті. Так, конституція ОАЕ покладає на всіх громадян обов'язок «фактично обов'язкове ісламське віросповідання».

По-своєму вирішує це питання конституція Ірану, яка не закріплюючи в прямій формі свободу совісті, разом з тим визначає ставлення до немусульман виходячи з традиційних ісламських принципів. Передбачається, що послідовники християнства, іудаїзму користуються свободою виконання своїх релігійних обрядів, а також мають право на регулювання питань особистого статусу відповідно до положень своїх релігій. Причому відповідно до конституції уряд і всі

правовірно зобов'язані ставитися до немусульман по «ісламської справедливості» і поважати їх права, але тільки в тому випадку, якщо вони «не плетуть змов проти ісламу» (ст. 14). Останнє застереження, а також пряме визнання тільки трьох неісламських релігій дають легальну підставу для обмеження прав і свобод немусульман. Сучасна політична практика Ірану знає випадки переслідування громадян з релігійних мотивів, що йде врозріз з формально визнаним конституцією принципом поваги до всіх «людських прав» немусульман (ст. 14) [7, с. 141].

До основних прав правовірного мусульманина також належать:

1. Право на свободу зборів;
2. Право на захист власності;
3. Право на створення сім'ї;
4. Право на освіту.

До основних обов'язків правовірного мусульманина, згідно вчення фікха, належить:

- Обов'язок сповідання віри;
- Обов'язкова молитва – «Намаз»;
- Добровільна пожертва – «Закят»;
- Щорічний місячний пост – «Саум»;
- Паломництво – «Хадж» [7].

Типовим прикладом впливу ісламу на правовий статус особи, що підтверджує курс держави на практичну реалізацію конкретних ісламських норм, є установлення в ряді країн (Саудівська Аравія, Пакистан, Бахрейн та ін.) обов'язку для мусульман платити податок заможних правовірних на користь незаможних. З цим пов'язано і конституційне закріплення в ряді країн такого традиційного мусульмансько-правового інституту, як утримання за рахунок держави осіб, які не мають засобів до існування. Так, Конституція ОАЕ говорить про право осіб на соціальне забезпечення (ст. 16). Те, що дана норма включена під прямим впливом ісламської правової ідеології, підтверджує і конституція Бахреїну, яка має аналогічне положення, але конкретизує його вказівкою про надання допомоги сиротам і вдовам, які не мають годувальника (ст. 5). До речі, прийнятий в ОАЕ закон № 13 від 1972 встановив розмір матеріальної допомоги вдовам і розведеним жінкам, які не вийшли знову заміж, одиноким жінкам, які досягли 40-річного віку, а також сиротам.

Одним із джерел ісламського права вважають Загальну ісламську декларацію прав людини 1981 року. Декларація цілком висвітлює загальноновизнані у світі основоположні права людини, які, зокрема, відображені у Загальній декларації ООН з прав людини. Однак, вона не має обов'язкового характеру, оскільки була прийнята неурядовою організацією.

Декларація виходить із основних положень та принципів універсальних міжнародно-правових норм і не ставить перед державами завдання надати певні гарантії та імплементувати її положення до національного законодавства. Проголошені права та свободи за своїм змістом та можливістю тлумачення «прив'язані» до шариату, що надає цьому документу традиційного характеру та підкреслює його невідповідність юридичній практиці у сфері прав людини в ряді країн – членів руху «ісламської солідарності». Загальна ісламська декларація з прав людини не є єдиним нормативним актом у галузі захисту прав лю-

дини у мусульманському праві. 5 серпня 1990 р. було прийнято Каїрську Декларацію прав людини в ісламі. Каїрська декларація складається із преамбули та 25 статей і за своєю формою не має обов'язкової сили для держав – членів організації, хоча вони, виходячи із принципу добросовісного виконання повинні дотримуватися усіх її положень. Ст. 22 Декларації, що визначає право на вільне вираження своєї думки, насправді ж обмежує це право принципами шариату: «Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки таким чином, щоб це не суперечило принципам шариату». Ст. 25 також вказує, що «ісламський шариат є єдиним джерелом для тлумачення чи пояснення будь-яких статей даної Декларації». У цьому документі фактично закріплено пріоритет шариату над природними правами та свободами людини. Такий вузькорелігійний характер Каїрської декларації, яка була прийнята з метою уніфікації позицій ісламських держав у сфері прав людини, відображає позицію найбільш радикальних ісламських держав [8].

Загалом варто зазначити, що ісламська концепція прав людини, як і іслам в цілому, тримається на певних принципах. Так, на думку професора Амстердамського університету Маджида Хаддурі, в основі ісламу лежить п'ять основних специфічних принципів: 1) гідність і братство; 2) рівність усіх членів ісламського суспільства, без поділу за ознакою раси, кольору шкіри чи соціального становища; 3) повага до честі, репутації та сім'ї кожної людини; 4) презумпція невинуватості; 5) особиста свобода [9, с. 208]. Відповідно, з цього можна зробити висновок про те, що основними принципами концепції прав людини в ісламському праві визнаються свобода, гідність, рівність та справедливість.

Принцип справедливості лежить в основі рівності, про що зазначено в Корані і Сунні. «Ісламська справедливість» розуміється як абсолютна рівність усіх правовірних, свобода совісті та взаємна відповідальність суспільства і індивіда. Проте принцип рівності не поширюється на немусульманське населення, яке було позбавлене багатьох основних громадянських і політичних прав [10]. Особи, які сповідували християнство чи іудаїзм, знаходилися в приниженому становищі і були зобов'язані сплачувати великий державний податок. Норми шариату застосовувалися до них лише в тих випадках, коли вони уклали угоди з мусульманами або вчиняли злочини. Слово «немусульманин» використовується в перекладі законів шариату, а в оригіналі використано арабське слово «кафір». Але слово «кафір» має набагато ширше значення, ніж немусульманин. Початкове значення цього слова – «укриватель», той, що приховує істину ісламу. Це слово часто перекладається як «невіруючий», але це неправильний переклад. Слово «невіруючий» логічно і емоційно нейтрально, тоді як слово «кафір» – це образливе, повне упередженості і ненависті слово в арабській мові.

В ісламі відсутнє так зване Золоте правило моралі, яке полягає в тому, що до інших треба ставитися так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе. Саме використання слова «кафір» в священних текстах означає, що Золотого правила немає, оскільки ніхто не захоче, щоб з ним по-

водилися так, як Мухаммед поводився з невірними. Кафірів вбивали, катували, гвалтували, грабували, обманували і насміхалися над ними.

Особливе становище в ісламському суспільстві займає жінка. Чоловік панує над своєю жінкою, і його статус в суспільстві залежить від того, як поводить його дружина в суспільстві. Чоловіка, який зрадив з чужою дружиною, чекає насильство в захист мусульманської честі.

Крім того, іслам офіційно дозволяє побиття чоловіками своїх дружин. Так, Коран (4:34) приписує: «А тих жінок, у вірності яких ви не впевнені, умовляйте (спочатку), (потім) уникайте їх на ложі подружньому і (нарешті) побивайте їх».

Нерівноправним становищем чоловіка та жінки характеризується також передбачений ісламом дозвіл чоловіку-мусульману одружитися на жінці, яка не сповідує іслам, і заборона шлюбу мусульманки з іновірцем. Передбачалося, що чоловік-мусульманин навірно свою дружину в мусульманстві.

У мусульманському праві докладно визначалися приводи до розлучення і його процедура. В шариаті існує кілька видів розлучень, які відрізняються як по самому порядку, так і за його юридичними наслідками. Наприклад, можливе тимчасове розлучення, що передбачає своєрідний випробувальний термін. Не двічі, а тричі на те, що приводи для розлучення точно визначені (відступництво від ісламу і т.д.), чоловік може розлучитися з дружиною і без пояснення причин, у так званій спрощеній формі (талак), вимовивши одну з встановлених фраз: "ти відлучена" або "з'єднайся з родом". У разі розлучення чоловік повинен виділити дружині необхідне майно "за звичаєм". Розлучена жінка протягом трьох місяців залишалася в будинку колишнього чоловіка, щоб визначити, чи не є вона вагітною. У разі народження дитини, малюк повинен був бути залишений в будинку батька. Дружина може вимагати розлучення тільки через суд, посилаючись лише на суворо окреслені підстави: чоловік мав фізичні вади, не виконував подружніх обов'язків, жорстоко поводився з дружиною або не виділяла коштів на її утримання.

Також у більшості випадків іслам приписує чоловікові частку у спадщині вдвічі більшу за частку жінки. Так, у Корані вказано: «Аллах приписує відносно ваших дітей: «Синови належить частка, що дорівнює частці двох дочок» (Сура, «АН-Ніса» (Жінки), аят 11) [11]. Таким чином, можна зробити висновок, що становище жінки і чоловіка в ісламському суспільстві є нерівним.

Ісламська концепція прав людини ґрунтується на ісламській вірі, і носить божественний характер. Вона поширюється на мусульман у всьому світі. Універсальність прав і свобод людини в ісламі стосується тільки мусульман. Ісламська концепція прав людини до сих пір впливає на дотримання прав і свобод людини в ісламських і арабських державах. Її прихильники стверджують, що ісламські джерела здатні забезпечити ефективний захист прав і свобод людини, а отже, немає необхідності спиратися на міжнародні стандарти в цій галузі.

Однак в дійсності, ісламська концепція прав людини та ісламські угоди з прав людини не передбачають потужного правового механізму за-

хисту прав і свобод людини як на регіональному, так і на універсальному рівнях.

Для мусульманського світу в цілому характерна помітна розбіжність офіційно проголошених норм законодавства з масовою правосвідомістю і сформованою в суспільстві системою цінностей, які формуються під визначальним впливом традицій, перш за все, ісламських догм. Зокрема, якщо конституції мусульманських країн закріплюють принципи свободи і рівності всіх громадян незалежно від раси, статі або віросповідання, то це ще зовсім не означає, що на практиці вони реалізуються в точній відповідності до закону. Саме ісламські принципи разом з місцевими традиціями істотно корегують положення законодавства, наповнюючи їх новим змістом. Без урахування даної специфіки аналіз правових норм буде неповним, а, можливо, взагалі помилковим. Саме цим ісламське розуміння прав людини відрізняється від демократичних ліберальних стандартів.

Мова, зокрема, йде про різне трактування свободи людини та її меж. Якщо ліберальний погляд допускає обмеження свободи однієї людини лише рамками свободи інших людей, то ісламська думка пов'язує ці межі, перш за все, з імперативними нормами (головним чином, із заборонами) шариату. Причому ці приписи з боку можуть здаватися посяганням на права і свободи людини, але іслам їх сприймає як вищу, божественну, справедливість.

Висновки і пропозиції. Не буде перебільшенням сказати, що за межами мусульманського світу внесок ісламу в нинішню цивілізацію сприймається і оцінюється головним чином крізь призму його підходу до прав і свобод людини. Така риса характерна і для нинішнього підходу ісламу до права і політики. У той же час слід мати на увазі, що концепція прав людини в мусульманському світі – зовсім молодий напрям, який потребує подальшого дослідження і систематизації [12].

Список літератури:

1. Федотова І.О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу // Електронне джерело. – Режим доступу: [http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vamsup_2012_1\(8\)_1.pdf](http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vamsup_2012_1(8)_1.pdf).
2. Гарієва А. «Что такое шариат?». Стаття // Електронне джерело. – Режим доступу: https://islam-today.ru/blogi/asya_gagieva/cto-takoe-sariat/.
3. Сюкийянен Л.Р. Ислам и права человека в диалогe культур и религий. – М.: ООО «Садра», 2014. – 212 с.
4. Могилевский А.Л. Правосознание и религия. – Ашгабад, 1977. – 235 с.
5. Чепульченко Т.О. Права людини в ісламі // Електронне джерело. – Режим доступу: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4935/1/11%20%201_9_%20%2028.pdf.
6. Мусульманское право. Вопросы теории и практики // Електронне джерело. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/?p=2827&page=8>.
7. Сюкийянен Л.Р. Мусульманское Право. Вопросы теории и практики // Електронне джерело. – Режим доступу: <http://www.kursach.com/biblio/0010005/303.htm>.
8. Ибрагим Ахмед Хадж Юсеф Абдалла "Международные и национальные механизмы защиты прав человека на Ближнем Востоке" // Електронне джерело. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/mezhdunarodnye-i-natsionalnyemekhanizmyzashchity-prav-cheloveka-na-blizhnem-vostoke>.
9. Khadduri M. Nature and Source of the Sharia. – George Washington Law Review. Vol. 22, pt IV. Wash., 1953. – P. 206–211.
10. Левчук М.В. Концепція прав і свобод людини в мусульманському праві // Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pravo_2015_2_3.
11. Уорнер Билл «Шариат для немусульман» // Електронне джерело. – Режим доступу: https://www.politicalislam.com/wp-content/uploads/2014/09/PDFForeign_Language/Sharia_Law_for_Non_Muslims_Rusian.pdf.
12. Сюкийянен Л.Р. Ислам и права человека в диалогe культур и религий // Електронне джерело. – Режим доступу: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/41g4i9dz3w/direct/135016974>.

Мананкова І.В., Товстопят А.В.

Институт прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В СТРАНАХ МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА

Аннотация

В статье исследована сущность и составляющие понятия правового статуса человека и гражданина. Обоснована необходимость исследования правового статуса в арабских странах для украинских граждан. Представлено общую характеристику правового статуса человека и гражданина в странах мусульманского права, ссылаясь на основные права, свободы и обязанности, которые закреплены в международных правовых актах и конвенциях о правах человека. Указаны основные принципы, на которых держится исламская концепция прав человека. Также особое внимание уделено правовому статусу женщины.

Ключевые слова: ислам, мусульманское право, шариат, правовой статус, Коран.

Manankova I.V., Tovstopyat A.V.

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University

THE LEGAL STATUS` PROBLEM OF PERSON AND CITIZEN IN THE COUNTRIES WITH SHARIA LAW

Summary

The article deals with the essence and the elements of human and a citizen's legal status. The necessity of study of the legal status in Arabic countries for Ukrainian citizens. It also provides an overview of human and citizen's legal status in countries where Islamic law prevails, recalling on the main fundamental rights, freedoms and obligations that have been stipulated international human rights instruments and conventions. Also the annotation shows the main principals, that defines the concept of Islamic concept human rights. Considerable attention is paid to the legal status of women.

Keywords: Islam, Muslim law, Sharia, legal status, Koran.